

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"
<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 8

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1906–1916)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНЮК

Автори коментарів: О.Вінниченко, Л.Войтович,
М.Капраль, Я.Книш, О.Кулчицький,
С.Панькова, Л.Тимошенко, А.Фелонюк

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

РОЗДІЛ І

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

СУЧАСНА ВІРША ПРО НЕВОЛЮ ВИШНЕВЕЦЬКОГО

В своїм рефераті про Байду Вишневецького в поезії й історії, читаним тому три роки в нашій Товаристві, я підніс між іншим те вражіння, яке робив на сучасників сей український лицар-пограничник¹. Його постать, його сміливі подвиги і безпокійні ширяння становлять яскраву, колоритну пляму не тільки для нас, коли ми розглядаємо його на сірім тлі життя українського панства тої доби, політикою владущих польсько-литовських кругів відтисненого від політичних впливів, від участі в житті державнім і загнаного у тісний кут провінціального життя, клопотів і заходів коло матеріального добробуту і родинних вигод, до повного часом загину всяких ширших інтересів і гадок. В кругах литовської і польської аристократії, в політичних сферах Литви, Московщини, Польщі так само з захопленням слідили, як за блискучим метеором, за сим сміливим перебійцем християнського світу з бісурменами. Для них не існував спеціальний інтерес, який має для нас в історичній перспективі ся характеристична фігура магната-козака, духового батька Січі й козацької міжнародної політики, сполучника старого княжого життя, що сходило з історичної арени, і нового порядку, що тільки на сю арену виступав. Але й воно відчувало за те з повною силою той живий нерв, що зв'язує, на перший погляд, безсистемні авантурничі метання українського пограничника — об'єднання християнських держав проти турецько-татарської гідри, що висисала кров сусідніх земель — українських в першій лінії, котрих не годна вже була оборонити своїми силами стара княжа Україна, розшматована і задавлена сусідніми державами, спадкоємцями Київської держави. Ті легенди і перекази, які творяться зараз по гарячим слідам трагічної смерті Вишневецького не тільки в українських, а і в польсько-литовських кругах, служать покажчиком живого заінтересування в сучаснім громадянстві, без ріжниси національності, його долею і діяльністю. Правда, се можна було б положити на карб самих романтичних обставин його смерті, підхоплених зараз же легендою і поетичною творчістю. Але отся вірша, на котру хочу звернути з сього погляду увагу, служить характеристичним доказом, що й перше ніж трагічний кінець Вишневецького зробився предметом легенд, його доля звертала на нього увагу навіть дуже далеких кругів суспільності. В сім історичний інтерес сього quasi-поетичного утвору, незалежно від убогості його літературного змісту.

Вірша переховалася в записнику-альбомі професора Краківського університету Мацея Пйонтка з Плоцка*, перехованим у Петербурзькій публі-

¹ [Грушевський, Байда-Вишневецький], "Записки [УНТ]", т. III, 1909.

чній бібліотеці (перейшов туди в складі бібліотеки Залуського)¹. Се маленька книжечка, в вісімку писчого аркуша, в старій оправі, на фронті її витиснено “1558” — рік спорядження сеї книжки.

Рік був важний в житті її властителя: він став тоді з “стороннього преподавателя” (extraneus) Краківської академії членом університетської корпорації як collega minor [молодший колега]. В своїм альбомі-записнику, спорядженім тоді, вписував він свої невеличкі роботи, переклади, промови при ріжних академічних і службових своїх okazіях, екзаменаційні питання, копії актів; дещо вписували в сей альбом його знайомі і ученики; зміст його стоїть таким чином в тісній зв’язі з університетською діяльністю Пйонтка і не виходить за тісні круги його професорської діяльності. З виданих досі офіціальних записок університету знаємо, що Пйонтек в 1550—1560 рр. викладав спочатку граматику і риторику, потім поетів Горация, Люкана (1558—1559), трактати Цицерона “De senectute”, “De officiis” (1559—1560), нарешті Аристотеля “Elenchi”, “Parva naturalia”, “De anima”, “Ethica” (1561—1563) (сим роком кінчаться видані досі libri diligentiarum Краківського університету)².

В парі з сим ідуть записки Пйонткового записника, відбиваючи рік за роком круг занять і інтересів маленького польського гуманіста. І от серед сих записок (л. 169 об.—172) знаходимо польську віршу з приводу неволі Вишневецького. Перед нею копія докторського диплома з датою 1562 р. (л. 160) і ріжні риторичні і граматичні записки; по вірші кілька промов учеників Пйонтка, і по них копія королівської грамоти з 7 серпня 1564 р., вписана в альбом 18/IX 1564 р., як значиться перед сею копією. Отсі записки дають границі часу, коли могла бути вписана в альбом Пйонтка вірша, сама не датована: не раніше 1562 р., не пізніше вересня 1564 р. Вірша виглядає так (виписую без зміни правописі, змінюючи тільки великі і малі літери, знаки припинення, а букви пропущені додаючи в лаганих скобках):

Lament Kniazia Vissniewiczkiego

I kogoss mam winowacz w thei moiey przigodzie?
 Zdibalo mie nieszczescie po pierwsey swobodzie,
 Ktore thak znagła barzo mocz swą okazalo,
 Iz thess misli y nadzieie przy mnie barzo malo.
 170 Gdziess ma wolnosc, oyczizna, mili prziiaczeliel?
 Theras bedacz [w] wiezieniu sercze mi truchleiel!
 Owo petho na reku zwiazane! W s[w]obodzie
 Nie umialem za czassu mislicz o przigodzie.

¹ Зміст його подав недавно Й. Коженювський в описі рукописей *Polonica* петербурзьких бібліотек — *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, t. XI, 1910.

² *Wislocki*, *Libri diligentiarum* — в VI т. “*Archiwum do dziejów literatury i oświaty*”.

- Iuss mi w niwecz starania, slawi, maiethnosczi:
 Wpadlem w ssiadla tureczkie a prawie przess wiesczy!
 Minela mi nadzieia, nieszczescie pothkalo
 I zdradliwie mi rane serdeczną zadało.
 Nie thak byl Athilius rzymiski vtrapioni,
 Kiedy go poimano w karthainskie stroni;
 Nie thak Cressus lidyski vczierzial¹ czieskoszczi,
 Gdi bel nedznik poiman, slupion z maiethnosczi:
 170 о6. Nath the wsisthki rieczei ya czierzpie a bess viny,
 Z bolem zdrowia, volnosczi, nie dawssi prziczini.
 Thim viethssi zal przichodzi, gdi swe thowarzisse
 Wspomnie, yss sam² zabiczi, a ia w pecziech disse.
 Ktoriss theras pobrathin stąd mie viswobodzi
 I ktoriss moim czieskoszczia vlzenie vgodzi?³
 Musse podobno zetrwacz w thei nieznessnei trwodzie —
 Niech ssie mna drudzi karzą, czo sam na swobodzie.
 Nie chcial thego Pan Bog, bim thei nędze swojei
 Nie zastapil tham smierczą iako Hector w Throiey.
 Znaczbi mi thesz iak iemu szablje moiey dostalo,
 171 Aliecz iuss prozno, gdi ssie thak szcziesziu podobalo.
 Zwoiwalem Moskiewskie y Tatarskie zbroie,
 Pokrwawilem swą zablią Tureczkie zawoie,
 A wsdi przethssie glowa ma zdrowa vchodzila —
 Thak mie ssobie fortuna bela vliubiela.
 Theras iuss na swe stroni poradi, pomoczi
 Nie moge miecz, chocz wola³ y we dnie y w noczi,
 Przibiia placz do Polski voloskie granicze,
 Lzami ss oczu placzliwich obliewa ssie liczie
 Sthad mi thelie potrosse pocziechi przichodzi,
 Bo spolecznie nieszczescie viezniom sercza chlodzi —
 171 о6. Gdi prziwode na pamiecz Iugurtha zacznego,
 Ktori popadl [w] upadek za panstwa Rzymskiego:
 Nie mniece mnie nieczieszczie iak thego podkalo,
 Iuss nie wskurą od rani, którą mi zadano.
 Nielza iedno w thim rasie lieczicz ssie nadzieą,
 Chocz ssie nieprziiaczilje moi s tego smieją;
 A pothim o czierpliwosc, nim ssie w nim bol wkradnie,
 Prossicz Thego z uphanim, czo nademna wladnie
 I nieszczescie przemieni, gdi volią swą sklioni,

¹ Дописано потім.

² Замість *sq*.

³ Поправлено в рукописі.

- Sercze s boliem vizwoli, a petha przełomi —
 Gdyss mu nie trudno belo s piecza ognisthego
 172 Trzech mlodzinczow vizwolicz, y mnie sluge swego
 Lathwie wiernie s hei czwierzdie — mam tho w nim uphanie;
 Wsakosz iak mie raczi miecz, niech ssie iuss thak stanie.

Як я вже сказав, з літературного погляду ця вірша не варта нічого; зміст її також крайнє убогий — вся ця школярська риторика, порівняння з Гекторами, Крезами і Югуртами нічого не дає до реальної обстанови самої події, ніяких подробиць з неволі Вишневецького, ніяких фактів з його експедиції. Автор так мало рахується з фактичною обстановою, що не оглядаючись на неї говорить про “звоювання Московщини” Вишневецьким — всупереч дійсним фактам його життя, і через те не можна скільки-небудь серйозно брати його згадки про битви з татарами й турками; все се голий риторичний бомбаст, вложений в убогі відпустові рими. Вишневецький сидить в неволі в Волощині (згадка про wołoskie granice), нарікає на зрадливість фортуни і наглий оборот її, оплакує погибель побитих своїх товаришів, жалує, що самому йому не довелось полягти в битві і потішає себе прикладами нещастя інших героїв та надією на всесильну ласку Божу.

Мова йде, очевидно, про нещасливий фінал молдавського походу Вишневецького 1563 р., що закінчився його неволюю і висланням до Царгорода на смертний кінець. Подробиць про його експедицію маємо взагалі дуже мало¹; не знаємо докладно, коли Вишневецький впав в руки ворогів, але 15 жовтня 1563 р. французький посол в Царгороді в своїй депеші вже згадує про сподіваний приїзд “Дмитрашка” Вишневецького з іншими бранцями*, а два тижні пізніше вже доносить про його смерть². Вся неволя Вишневецького таким чином не була довга, кілька тижнів—місяців щонайбільше. Вірша зложена була, очевидно, по першим вістям про сю неволю, перше ніж наспіла вість про смерть Вишневецького: в вірші Вишневецький не передчуває ще свого сумного кінця, надіється на ласку Божу, яка може його винести на волю, в найгіршій разі — готов стоїчно переносити своє в’язнення. Все се можна було укладати десь не пізніше осені 1563 р. — і тоді мусила бути зложена ця вірша і записана кимсь в альбом Пйонтка (рукою, мабуть, чужою, і в кождім разі не автором, судячи з частих помилок).

Вона служить цікавим доказом того, з яким інтересом сучасне громадянство, не тільки українське, а й польське, навіть в далеких від політики кругах, слідило за планами і подвигами славного лицаря, і яке вражіння зробили вісті про нещасливий кінець його молдавського походу і сумну неволю самого Вишневецького. В сім інтерес маловажної самої по собі вірші.

¹ Див. згадану статтю мою: [Грушевський, Байда-Вишневецький], “Записки [УНТ]”, т. III, с. 135.

² Ibid., с. 136.

кий ще в 1548 р. дошкуляв татарській та османській людності у причорноморських землях: Katalog dokumentów tureckich / Opr. Z. Abrahamowicz. — Warszawa, 1959. — Cz. 1. — S. 112, 113, 128.

...Претвич зве його просто Вишневецьким, але Вишневецьких не було багато... — див. опублікований меморіал Бернарда Претвича: *L[ubomirski] T. Bernard Pretwicz i jego apologia na sejmie 1550* // Biblioteka Warszawska. — Warszawa, 1866. — Т. 3. — S. 44–59; див. також: Український степовий кордон в середині XVI ст. (спогади барського старости Бернарда Претвича) / Вид. О.Мальченко. — Запоріжжя; К., 1997. — 84 с.

Дальший огляд діяльності Вишневецького — се розширений уривок з історії козаччини XVI в., що ввійде в VII т. моєї історії України — див.: Грушевський М. Історія України-Руси. — К.; Львів, 1909. — Т. VII. — С. 114–127. У коментованій статті автор подав інший вступ та поширив висновки.

Серед сих заходів Вишневецький несподівано удається до турків. Не знати — чи вчинив він се тільки тому, що литовське правительство не давало йому досить енергічної помочі... — за відомостями, що подав румунський дослідник І. Корфус, Вишневецький спочатку перебував у фортеці Акерман (сучасний Білгород-Дністровський), а потім побував у Стамбулі (*Corfus I. Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secundul al XVI-iea.* — București, 1979. — S. 179). Серед мотивів поїздки Вишневецького до Туреччини, за гіпотезами окремих дослідників, було врегулювати взаємини з турками після викупу з неволі його двоюрідного брата Федора (*Сергійчук В. Байда-Вишневецький — ратник української землі* // Дніпро. — К., 1989. — № 2. — С. 125).

с. 105 Офіційна московська літопись говорить про перші стадії боротьби з Кримом як про діло самих московських воевод, зовсім ігноруючи Вишневецького. Але він був, без сумніву, правдивим ініціатором сих планів — у сучасній російській історіографії й досі озвучуються подібні аргументи, див.: Флоря Б. Проект антитурецької коаліції середини XVI в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв. — М., 1979. — С. 73: “На думку М.С.Грушевського, саме Д.Вишневецький був творцем планів наступу на Крим [...] Очевидна повна помиловість такого твердження, оскільки плани походу на Крим склалися в Москві ще до встановлення контактів між Д.Вишневецьким та російським урядом”. Однак, як далі показує Грушевський, після від'їзду козацького ватажка ці московські плани зовсім зникли, що непрямо показує саме Вишневецького як ініціатора антитатарських походів.

М.К.

Сучасна вірша про неволю Вишневецького

Публікується за виданням: Грушевський М. Сучасна вірша про неволю Вишневецького // Записки Українського наукового товариства у Києві. — К., 1912. — Кн. X. — С. 14–19.

Про героїчну постать Дмитра Вишневецького одночасно з його смертю поширювалися легенди та перекази не лише в польських, литовських, але й чеських та інших сусідніх землях, див.: Винар Л. Силуети епох: Дмитро Вишневецький, Михайло Грушевський. — Дрогобич, 1992. — С. 47 (наприклад, у майже тогочасних чеських збірках: *Kunwaldski J. Pisně chval božských k slavnostem a památkám vejročnim i nedělnim přináležijcy.* — Olomouc, 1576; *Kunwaldski J. Nešpor český složený z žalmou Davida Svatého a pisni duchovnych k temuž naležitých.* — Olomouc, 1576).

У 1960 р. польська дослідниця Людовіка Цербицька ще раз звернулася до згаданого вірша, аналізуючи українську думу про князя Самійла Корецького, який після

поразки польських військ під Цецорою у 1620 р. був захоплений у полон та страчений турками. Автор, виходячи з подібності життєписів обох героїв, висловила думку про те, що у XVII ст. дума про Байду-Вишневецького була перероблена й її елементи вpleлися в думу про Самійла Корецького, див.: *Szczerbicka L. Siedemnastowieczny fragment dumy o Dymitrze Wiśniowieckim // Slavia Orientalis. — Warszawa, 1960. — Z. 1. — S. 9–21.*

с. 116 ...в записнику-альбомі професора Краківського університету Мацея Пйонтка з Плоцка... — Мацей Пйонтек (Maciej Pióntek) був професором Ягеллонського університету в Кракові у 1550–1560 рр. Сучасне місцезнаходження джерела: Національна бібліотека Російської Федерації ім. М. Салтикова-Щедріна (Петербург). — Відділ рукописів. — Lat. Q. XVI, 17, арк. 169 зв.

с. 119 ...15 жовтня 1563 р. французький посол в Царгороді в своїй депеші вже згадує про сподіваний приїзд “Дмитрашка” Вишневецького з іншими браццями... — згадані автором французькі дипломатичні депеші були опубліковані у: *Charrière E., ed. Négociations de la France dans le Levant; ou, Correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs, envoyés ou résidents à divers titres à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jérusalem, en Turquie, Perse, Géorgie, Crimée, Syrie, Égypte, etc., et dans les états de Tunis, d’Alger, et de Maroc; publiés pour la première fois par E. Charrière. — Paris, 1850. — Vol. II. — P. 733–742.*

M.K.

До портрета Мазепи

Публікується за виданням: *Грушевський М. До портрета Мазепи // ЗНТШ. — Львів, 1909. — Т. ХСІІ. — Кн. IV. — С. 246–248.* Автограф зберігається у: ЦДІА України у Львові. — Ф. 401, оп. 1, спр. 41, арк. 210–212.

Історики почали публікувати портрети гетьмана Мазепи з другої половини XIX ст., втім багато з них, як показали наступні дослідження, йому не належали. Побоюючись політичної “крамоли”, вчені часто видавали ці праці анонімно та під псевдонімами. А в радянській час ця тема загалом була заборонена для досліджень. Найповніші дослідження над портретами Івана Мазепи вийшли друком з-під пера українських діаспорних дослідників (В. Січинського, Т. Мацьківа та ін.). Так, Т. Мацьків детально вивчив історичні обставини появи відомого портрета гетьмана в німецькому виданні “Die Eugoraische Fama”. Він точно встановив дату публікації — 1706 р., оскільки в літературі була в обігу інша дата — 1704 р. Мацьків також визначив за німецькими мистецькими словниками автора цієї гравюри, яким був не копіст кінця XVIII ст. Самуель Фалька, а гравер — сучасник Мазепи — Мартин Бернінротг (1670–1733). Теодор Мацьків також висловлюється за достовірність саме цієї гравюри Мазепи, покликаючись на опис сучасника — німецького військового капелана Йоганна Венделя Барділі. Автор вважає гравюру з видання Енгеля 1796 р. копією саме гравюри 1706 р., яку помилково вважали окремим портретом Мазепи окремі дослідники, наприклад, В. Січинський.

Найповніша збірка портретів опублікована нещодавно у виданні: Гетьман Іван Мазепа. Погляд крізь століття / Каталог історико-мистецької виставки 21 червня — 24 серпня 2003 р., м. Львів / Укл. В. Недяк. — К., 2003.

Бібліографія про портрети Івана Мазепи є найбільшою, див.: О портретах Мазепы // Киевская старина. — К., 1883. — № 7. — С. 594–596; [Лебединцев Ф.] Цыбульский К. Ненаучные приёмы в научном деле // Киевская старина. — К., 1887. — № 2. — С. 377–383; Цимбалістов А. Ещѣ о портрете И.С.Мазепы //

ЗМІСТ

с. тексту с. ком.

<i>М.КАПРАЛЬ, А.ФЕЛОНЮК. Передреволюційне десятиліття великого історика України (1906—1916)</i>	<i>V</i>	
Розділ I. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
До біографії митрополита Онисифора Дівочки	3	590
З облоги Белза в 1352 р.	7	592
Одна з українських колекцій	8	593
Рожне поле	11	594
Студії з економічної історії України	13	596
Господарство польського магната на Задніпров'ї перед Хмельниччиною	76	602
Байда-Вишневецький в поезії й історії	90	604
Сучасна вірша про неволю Вишневецького	116	606
До портрета Мазепи	120	607
Ще до портрета Мазепи.	122	608
Шведсько-український союз 1708 р.	123	609
Новий хозарський текст про війни Олега	135	610
Український рух на схід. Розселення за московською границею до 1648 р.	140	611
Розділ II. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА	173	614
Коли сфабрикована грамота Любарта луцької катедри?		
Критична замітка	175	614
Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво	177	615
Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності	185	616
До питання про розселення в'ятчів. Кілька заміток з приводу новіших праць	192	621
Лопушанський "Святовид"	196	621
Нові конструкції початків слов'янського і українсько-руського життя. Критичні замітки	197	622
Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.	217	624
Останні томи "Архива Юго-Западной России"	224	627
Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства	229	628
Нові гіпотези з історії староруського права. Критичні замітки з приводу праці К.Л.Геца	266	641
Новіша література по історії В[еликого] кн[язівства] Литовського. Критичний огляд	285	643
Короткий огляд української історії	303	647
Українська справа в її історичному розвитку	312	649
Глинський Михайло Львович	338	651
Гонта	340	654

Запоріжжя і Запорізька Січ (Січа)	342	656
[Виступ на загальних зборах НТШ 30 квітня 1907 р.]	350	657
[Виступ на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р.]	352	658
Розділ III. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПЕРЕДМОВИ	355	659
Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листа й печатки)	357	659
Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти	361	660
Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського	364	662
Записка Гендльовіка про банатських запорожців	371	664
До історії Остриянинової еміграції. Постриження вдови Остриянина в Москві	372	664
Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р.	376	665
Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського брацтва. Признання кирило-мефодіївців	387	665
Вступне слово [до т. LXIX “Записок НТШ”]	529	671
Передне слово [до: Свендцький І. Опис рукописів народного дому]	531	671
Передмова [до т. ХСІІ “Записок НТШ”]	533	673
Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”]	534	674
Від комісії [Передмова до т. ХХІІ “Жерел”]	538	677
Розділ IV. НЕКРОЛОГИ	539	678
Богдан Бучинський. Посмертна згадка	541	678
Пам’яті Никандра Молчановського	543	680
Петро Голубовський. Некролог	550	684
Микола Дашкевич. 1852—† 20.I.1908	553	687
Пам’яті Володимира Антоновича	558	691
Кн[язь] Ян-Тадеуш Любомірський. (Некролог)	560	693
Ф. Леонтович—В. Ключевський—Д. Самоквасов. (Некрологічні замітки)	562	694
В. І. Сергеевич. Посмертна згадка	568	701
Пам’яті Євгена Голубінського	570	702
Пам’яті Якова Шульгина	575	705
Пам’яті Миколи Лисенка. Промова Мих[айла] Грушевського	579	709
Іван Филевич. Некрологічна замітка	584	713
Костянтин Михальчук	587	716
Пам’яті Володимира Лозинського	589	719
КОМЕНТАРІ	590	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	720	
ПОКАЖЧИК	726	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	753	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 8

Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянин*

Здано на складання 21.02.2006. Підп. до друку 17.11.2006.
Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 62,56.
Умовн. фарбовідб. 62,98. Обл.-вид. арк. 55,00. Наклад 5000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 14. Зам. 432-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 8: Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”. — 2007. —
776 с.

ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-484-0 (т. 8).

Восьмий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1906—1916 рр. У томі вміщені численні історичні статті, огляди, рецензії, археографічні передмови та публікації вченого, некрологи й посмертні згадки про істориків, суспільних діячів — сучасників М.Грушевського.

Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)